

Noordersanatorium in Zuidlaren bedreigd

BERT FRANSSEN

Sommige afgebroken gebouwen zorgen voor eeuwendurende trauma's. Hoe men het in zijn hoofd had gehaald zulke unieke, markante of sfeerbepalende monumenten op te ruimen? En voor welke futloze, niets dan treurigheid scheppende opvolgers? Het Noordersanatorium van het psychiatrisch centrum Dennenoord in het Drentse Zuidlaren zou op die manier geschiedenis kunnen maken. Een plaats in een nostalgisch boek over waardevolle afgebroken of afgebrande gebouwen, maar intussen... dood, vervangen, herinnering. De Provinciale Commissie van Drenthe houdt de vinger aan de pols.

Het Noordersanatorium werd in 1928 gebouwd door *Egbert Reitsma*. Deze architect had zich tot dan toe vooral onderscheiden door het bouwen van gereformeerde kerken in het noorden des lands. In een nogal exuberante, expressionistische stijl; topstukken staan bijvoorbeeld in de stad Groningen en in het noordhollandsche Andijk. Het meer ingetogen Noordersanatorium, tegen het eind van zijn leven gereed gekomen, werd zijn meesterwerk. Een meesterwerk, gesitueerd op een even ideale als merkwaardige lokatie. Het was als uitbreiding bedoeld van het eind vorige eeuw gebouwde krankzinnigengesticht Dennenoord, zoals nog vele uitbreidingen zouden volgen.

Op het terrein ziet men behalve een reeks patiëntenverblijven een kerk en een watertoren. Alles staat logisch bij elkaar gegroepeerd. Alles, met uitzondering van het Noordersanatorium. Dit is namelijk van de rest afgesloten door... een drukke verkeersweg. Toch ziet het eruit alsof het van het begin af zo bedoeld was en dat was ook zo. Het had te maken met een verandering in de *Krankzinnigenwet*. Konden voorheen patiënten alleen *gedwongen* worden opgenomen, na een rechterlijke machtiging, in de twintiger jaren werd ook ruimte gekreëerd voor vrijwillige opnames. Een ander soort patiënten, dat moest in de situering tot uitdrukking komen, vond men. En overal in het land verschenen nieuwe afdelingen van psychiatrische ziekenhuizen, *gescheiden van het oude gebouw* door een spoorbaan, een weg. Maar de situatie ontwikkelde zich anders dan voorzien. Was een vrijwillige opname aanvankelijk uitzondering, geleidelijk aan werd ze *regel*. Op dit moment is nog maar vijf of zes procent van de opnames gedwongen. En de gedwongen opgenomen patiënten zitten lang niet altijd bij elkaar! Automobilist en fietser hebben weliswaar een uitstekend zicht op het Noordersanatorium, het gebouw ontvouwt zich in volle glorie. Maar voor het Noordersanatorium werd de drukke verkeersweg geleidelijk een lastig obstakel. Nieuwe inzichten over de pa-

tiëntenzorg bestempelen het gebouw bovendien als verouderd. Er zullen spoedig geen patiënten meer gehuisvest worden. Het bestuur van Dennenoord heeft dat besloten.

ONDERHOUDSSTOP

Een dergelijke beleidslijn heeft uiteraard gevolgen voor het onderhoud. Dat is de heer *Sj. Jantzen*, lid van de Provinciale Commissie van Drenthe, opgevallen. 'Ik wéét dat er op het ogenblik niets meer opgeknapt wordt. Het onderhoud gaat achteruit. Ze doen het hoognodige om het waterdicht te houden. Maar er was bijvoorbeeld een groot terras waar de patiënten buiten konden zitten, met pergola's en dergelijke. Nou, als je daarvan het houtwerk ziet slaat de schrik je om het hart, dus vandaag of morgen is het helemaal naar de barresbietjes.'

Jantzen, in het dagelijks leven directeur van het Welstandstoezicht in Drenthe, heeft zijn Heemschut-commissie op de problematiek rond het Noordersanatorium attent gemaakt. In de slag met de psychiatrische inrichting is hij nog niet, daarvoor is het nog te vroeg. Maar hij houdt de vinger aan de pols: 'Ik heb signalen opgevangen, daar komt het op neer. En voordat er echt dingen gebeuren is het goed om mensen daarop te attenderen. Dat is vind ik een functie van Heemschut. Er zit een gevaar in dat er iets met het gebouw gaat gebeuren wat we straks niet meer in de hand hebben. Dat het óf achteruit holt óf dat het in handen terecht komt van een of andere figuur die er wel brood in ziet, maar alleen als er het nodige aan verbouwd en misschien ook vernieuwd kan worden.'

MONUMENTAAL

De heer Jantzen laat me kleurendia's zien van het Noordersanatorium. Om heel eerlijk te zijn: de kwaliteiten van het gebouw komen daarop maar magertjes naar voren (maar dat is vaak op foto's). Tot die konklusie kwam ik, toen ik een uurtje later zelf een kijkje in Zuidlaren ging nemen. In de stromende regen, langs blubberige paden en zompige grasveldjes. Dit was dus het bewuste gebouw. Een zekere ontroering maakt zich van me meester. Het sanatorium is niet bescheiden, maar dringt zich op. Het is ronduit monumentaal, prachtig gelegen aan die vervloekte weg. Torenhoog domineert de entree met het centrale trappenhuis. Het meest word ik getroffen door een beeldschoon patroon van muur- en dakranden. Ultramarijnen geveltegels geven een contrast met het gele baksteen. Dat moet vroeger, toen het baksteen nog lichtgeel was, een uniek gezicht geweest zijn!

Ik herinner mij, dat de heer Jantzen had gesproken van 'enorme allure, waar je vanaf

Het Noordersanatorium in Zuidlaren (Foto Bert Franssen)

de weg een geweldig zicht op hebt, een heel markant gebouw als entree van Zuidlaren.' Kubische vormen, platte daken, stalen ramen. Dudokiaans, wordt het genoemd. Een typisch ding voor zijn tijd, de jaren twintig. Het doet mij persoonlijk ook nogal denken aan het Haags Gemeentemuseum van Berlage. Maar dat gebouw staat nogal apart in Berlage's oeuvre, is ook pas na zijn dood gebouwd, zodat het nog de vraag is welke aspecten van de grote bouwmeester zijn.

Een klassiek verhaal kent duidelijke rollen, zwart-witte tegenstellingen. Voor een drama zou het niet kwaad zijn: in Dennenoord trekken kultuurbarbaren aan de touwtjes, het gaat alleen om het geld, een inefficiënt gebouw moet tegen de vlakte. Maar zo simpel ligt het hier gelukkig niet. Integendeel, directeur patiëntenzorg *H. G. de Olde*, die ik spreek, is voorzitter van de stichting *Oude Groninger Kerken* en lid van *Heemschut*. Afbreken wil volgens hem niemand, want het is een aantrekkelijk gebouw, dat mogelijk zelfs op de landelijke monumentenlijst komt. 'Maar,' zegt hij, 'het is ook een verschrikkelijk ingewikkeld gebouw. Als je er voor het eerst komt raak je volstrekt de draad kwijt. Hoe je van het ene naar het andere deel moet komen, onderdoor, bovenlangs, enzovoort. Erg overzichtelijk is het niet.' Maar daarom wel aantrekkelijk! zeg ik. 'Jawel, jawel,' glimlacht hij. 'Maar niet voor mensen die een efficiënte bedrijfsvoering nastreven. Er zitten ook allerlei hoeken in, die niet 90 graden zijn. De vier vleugels staan niet haaks op het middelgedeelte. Ik heb ook zelf een jaar boven gewoond. We hadden daar de beschikking over een driehoekig keukentje!'

HERGEBRUIK

Dat neemt niet weg, dat de mogelijkheden voor hergebruik uitvoerig worden onderzocht. De Olde: 'Er zijn verschillende mogelijkheden overwogen. Een functie als conferentieoord plus hotel, onderkomen voor de staf van de vierde divisie. Het is ook aangeboden als opleidingscentrum voor de PTT, maar er was politieke druk vanuit de provincie en de stad Groningen om alles van de PTT naar de stad Groningen te halen. Ik geloof dat de huidige gegadigde de mogelijkheid van een rusthuis onderzoekt. Een rustverblijf voor mensen die het ziekenhuis moeten verlaten, maar nog niet goed thuis kunnen zijn.'

Er hebben zich verschillende mogelijke kopers gemeld, sommigen haakten weer af. 'Op dit ogenblik is een gegadigde – maar dat is al weer de zoveelste – bezig een haalbaarheidsplan op te stellen. Hij heeft bedongen dat hij een bepaalde tijd daarvoor krijgt en dat wij in die periode niet met anderen in zee gaan. Ik meen dat die periode in mei afloopt.'

Dennenoord wil het Noordersanatorium kwijt, wie wil het hebben? Een groot gebouw in een kleine gemeente. 'Ik heb wel eens gedacht: het zou een heel riant gemeentehuis zijn,' zegt de heer Jantzen, 'maar Zuidlaren zit al in een prachtig gebouw.'

Lemferdinge, een bijna vergeten bezit in Eelde

M. ARENDS-LUINGE EN T. DOMENIE-VERDENIUS

In 'Dorpen in Drenthe' van Mr. A. Kleijn uit de Heemschutserie, wordt een karakterisering gegeven van de verschillende soorten dorpen in deze provincie. Eelde is in deze beschrijving wel te herkennen, doch heeft niet een echt typisch 'Drents' karakter. Mr. Kleijn schrijft '...wie voor de tweede wereldoorlog door Drenthe trok, zag een dorp pas als hij er al bijna middenin stond, zo lag het verscholen in het landschap...'. Dit aloude landschap, een dorp te midden van groen met op de voorgrond de weilanden, ziet ieder nog steeds die zich, ingeblikt, over de snelweg Assen-Groningen spoedt en daarbij naar het westen kijkt. Rijdt men Eelde echter binnen, dan krijgt men een totaal ander beeld.

Oostgevel van het westelijke schathuis dat in het begin van de 19e eeuw verbouwd werd tot landhuis. (Fotodienst Provincie Drenthe)

Saksische boerderijen en brinken zijn hier weliswaar geweest, maar de boerderijen inventarisatie van de NCM met behulp van de actieve plaatselijke Stichting Ol Eel (Oud Eelde), geeft aan dat de Groningse en Friese boerderijtypen overheersten. Wat onderscheidde Eelde, gelegen op de rand van het Drentse plateau, nog meer van een typisch Drents dorp?

In de Middeleeuwen ontstond Eelde op een strategisch punt. De weg van Friesland via Norg, Bunne en Eelde naar Groningen sloot hier aan op de weg van Coevorden over Yde en De Punt naar Groningen. Juist bij dit punt lag een ronde waterburcht, die deze splitsing van wegen beheerste. Terzijde: naar deze in het landschap nog terug te vinden waterburcht wordt thans opnieuw een onderzoek ingesteld met behulp van *Prof. Waterbolk uit Groningen*. De weg naar Coevorden was een belangrijke verbindingsweg door Drenthe. Immers in Coevorden woonde de kastelein van Coevorden. De kastelein en de schout van Eelde, ook wel schout van Drenthe genoemd, beiden oorspronkelijk ingesteld door de bisschop van Utrecht, oefen-

den in de 14e eeuw samen, om en om, de wereldlijke rechtspraak in Drenthe uit.

MIDDELEEUWEN

Al in de Middeleeuwen had Eelde de functie van grensdorp. In roerige tijden vonden lieden die de Stad (Groningen) ontvluchtten hier een schuilplaats. Verder is bekend dat in Eelde een aantal grote bezittingen lag, waarvan enkelen later zullen uitgroeien tot havezate. Waar elders in Drenthe stonden tijdens de Republiek op zo korte afstand van elkaar drie havezaten en een aantal herenhuizen, bewoond door vooraanstaande eigenherden, als juist in Eelde-Paterswolde? Archief onderzoek leverde een schat aan gegevens op over bewoners, ligging, bouw en afbraak van deze huizen. In de 18de eeuw waren de belangrijkste huizen Ther Borch op de plaats van de oude waterburcht en het Huis te Eelde of het Mepschehuis, beiden ten zuiden van de kerk. Ten noorden daarvan lagen het huis nu bekend als het oude gemeentehuis, de Schelfhorst een middeleeuwse woontoren, Postwijk later Noordwijk geheten, het